

You are accessing the Digital Archive of the Catalan Review Journal.

By accessing and/or using this Digital Archive, you accept and agree to abide by the Terms and Conditions of Use available at http://www.nacs-catalanstudies.org/catalan_review.html

Catalan Review is the premier international scholarly journal devoted to all aspects of Catalan culture. By Catalan culture is understood all manifestations of intellectual and artistic life produced in the Catalan language or in the geographical areas where Catalan is spoken. Catalan Review has been in publication since 1986.

Esteu accedint a l'Arxiu Digital del Catalan Review

A l' accedir i / o utilitzar aquest Arxiu Digital, vostè accepta i es compromet a complir els termes i condicions d'ús disponibles a http://www.nacs-catalanstudies.org/catalan_review.html

Catalan Review és la primera revista internacional dedicada a tots els aspectes de la cultura catalana. Per la cultura catalana s'entén totes les manifestacions de la vida intel·lectual i artística produïda en llengua catalana o en les zones geogràfiques on es parla català. Catalan Review es publica des de 1986.

El testimoni i la recuperació de la memòria **Cristina Duplàa**

Catalan Review, Vol. VII, number 2 (1993), p. 137-149

EL TESTIMONI I LA RECUPERACIÓ DE LA MEMÒRIA

CHRISTINA DUPLÀA

*A l'Albina Fransitorra,
per parlar-me de la Montserrat.*

El fil conductor de tota l'obra periodística i de ficció de la Montserrat Roig ha estat la recuperació de la memòria històrica mitjançant la veu testimonial dels actors/es de la història mateixa o a través del llenguatge poètic d'una veu narradora. Un projecte de més de vint anys de professió, que sintetitza del tot el compromís polític, i a la vegada estètic, de l'escriptora amb la literatura. Les darreres pàgines, del també darrer llibre, *Digues que m'estimes encara que sigui mentida*,¹ assenyalen quins són els temes i els éssers que vol recuperar en el seu discurs:

«Dama, senyora, menestrals o xinxa: el camp de visió variava una mica però, sense elles saber-ho, l'actitud de mirar les unia. Era una mirada que encara no havia trobat les paraules, les seves, per a expressar allò que veia. I és això el que li falta a la història de Barcelona. I a la seva literatura.»

Una novel·la sobre Barcelona i les seves dones, a través de la història, ha estat el que faltava per arrodonir el seu projecte, i em consta, que és el que estava preparant l'escriptora catalana poc abans de morir.

Si establíssim unes prioritats temàtiques al llarg de totes les seves publicacions, veuríem que, en una primera etapa o estadi, la del periodisme, i més concretament, la de *l'entrevista*, l'escriptora vol

¹ Aquest llibre, considerat com un testament literari de la Montserrat Roig, és un esplèndid resum del que ha estat per a ella la literatura i la vida. La primera edició va aparèixer a Barcelona el maig de 1991. La cita correspon a la pàgina 155.

recuperar la memòria històrica de Catalunya i la resta dels Països Catalans. *Rafael Vidiella, l'aventura de la revolució* (1974), *Los hechiceros de la palabra* (1975), les tres sèries de *Retrats paral·lels* (1975, 1976 i 1978), *Els catalans als camps nazis* (1977) i les dues sèries de *Personatges* (1978, 1980) són una prova constant de força amb el compromís de l'intel·lectual i la seva cultura i societat a l'hora de donar veu als marginats pels qui han escrit una història de fets i discursos hegemònics. La Roig lluita per trobar un gènere literari que li permeti parlar de l'altre», i ho aconsegueix d'una manera insuperable amb l'estratègia narrativa de l'anomenada «*novel·la testimonial*». Tornaré més endavant a parlar d'aquest tema en termes teòrics i discursius, utilitzant el text on la memòria arriba de la veu dels catalans republicans que varen patir l'horror de la realitat dels camps de concentració. Vull manifestar que l'elecció d'aquest text ve donada per dos motius: el primer, perquè com va dir Joaquim Molas,² *Els catalans als camps nazis*, és un llibre rodó; el segon, perquè crec que la guerra que viuen avui³ diferents nacionalitats als Balcans, obliga a que els/les intel·lectuals, en general, i els/es crítics/ques literaris/es, en particular, ens plantegem la relació entre la nostra realitat professional i la vida quotidiana, el temps que ens recorda que, malauradament, hi ha textos que encara són de la més absoluta actualitat.

En un segon estadi, que defineixo com «l'etapa de la ficció» —encara que hi ha una part considerable del seu treball literari que alterna amb el d'entrevistadora— l'escriptora recupera la memòria a través d'un discurs narratiu on els personatges femenins en són l'eix. No cal anomenar totes aquestes obres perquè la historiografia les ha recollit i la resta de les companyes que també col·laboren en aquesta edició en parlaran molt i molt bé. El que sí voldria destacar és que, si bé en la seva projecció pública com a periodista hi ha un esforç, que qualificaria de «*nacionalista*» —pel fet de defensar el català com

² «Ha mort sense claudicar», és el títol d'un dels articles que li va dedicar el catedràtic de llengua i cultura catalanes de la Universitat de Barcelona.

³ Aquest treball s'ha realitzat a l'estiu de 1993 al campus de Dartmouth College, Estats Units. Encara s'omplen les primeres pàgines dels diaris i les capçaleres dels informatius de ràdio i televisió amb notícies d'aquest conflicte bèl·lic.

a llengua literària i de cultura, de definir-se com a escriptora catalana i de donar veu als personatges que ella considera més importants en el territori dels Països Catalans— en la ficció el que trobem és el seu compromís amb el «feminisme». Si hagués decidit escriure aquest article sobre l'aspecte literari de la Roig, hauria estat inevitable parlar de la seva genealogia de dones catalanes i de la conquesta de l'espai domèstic i públic per part d'elles al llarg de les seves tres generacions: la del canvi de segle, la de la Segona República i la Guerra Civil, i la dels darrers anys del franquisme. Dins d'aquesta recuperació de la memòria a través de catalans de tot tipus i de les dones del món urbà, hi ha el que ha estat la constant de les dues etapes esmentades i la que, per a mi, marcarà d'una forma molt evident el que anomeno la tercera: és a dir l'etapa de *Barcelona*.⁴

Més que de Barcelona, caldria dir de l'Eixample. Aquest barri, però, és un pretext per narrar les aspiracions de la classe mitjana barcelonina i descobrir les contradiccions que envolta la vida d'unes dones que són burgeses perquè estan casades amb un burgès o el que tenen més a prop és el món simbòlic d'aquesta classe social. Quan la Roig ens diu en el paràgraf del seu darrer llibre —esmentat més amunt— que la mirada de les dones «encara no havia trobat les paraules, les seves, per expressar allò que veia» denuncia la manca de veu històrica de les dones barcelonines i ens diu que, gràcies al pensament feminista, hi ha un «ja no» però també un «encara no» que cal omplir de significant i significat femení.

Repeteix que aquestes tres etapes o estadis han estat una convenció, més que una veritat/realitat. Per ser més exactes hauríem de

⁴ Montserrat Roig és hereva d'una tradició literària per a la qual Barcelona és una ficció literària. Narcís Oller, Josep M. de Sagarra, Mercè Rodoreda, per anomenar els més coneguts d'expressió catalana, i Eduardo Mendoza, M. Vázquez Montalbán, Juan Marsé, Francisco Candel, d'expressió castellana. Barcelona és per a la Roig un espai que té una poètica narrativa i, fins i tot, un espai que cal contemplar per entendre, estimar i criticar quan calgui. Un exemple d'això en són els llibres: *Diàlegs a Barcelona* (1985), *Barcelona a vol d'ocell* (1987) i el darrer recull d'articles apareguts a l'*Avui* i publicats sota el títol: *Un pensament de sal, un pissic de pedra. Dietari obert 1990-1991* (1992).

parlar de *temàtiques* perquè a les tres etapes podem trobar-hi el «nacionalisme», el «feminisme» i «Barcelona, con a ficció literària i realitat històrica». La divisió, però, és aclaridora a efectes pedagògics i de sistematització per a una recerca més àmplia que s'està emasant.

Per entrar en matèria voldria començar per parlar del que molts/es crítics/ques anomenen «gènere híbrid» quan es refereixen al testimoni com a gènere literari. Per a mi la pregunta és molt clara i, a l'hora, contundent: el «testimoni», és història o ficció? Podríem arribar a un compromís que acceptés les dues coses entenent que *històric* n'és el tema i *ficció* n'és l'aproximació al tema. Una aproximació que necessita d'un discurs i d'un llenguatge per arribar al lector/a i, per tant, serà un producte mediatitzat per la persona que reculli el testimoni oral i l'ordeni i, finalment, l'escriui. Però, el testimoni —història oral— ¿no és també un discurs mediatitzat per la subjectivitat del que parla? I, per anar més lluny, ¿el que entenem per Història no és també el resultat d'una mediatització? Qui fa la Història? Qui l'escriu? La història dels catalans i d'altres espanyols republicans als camps nazis no la va escriure ningú. La història dels arxius de la postguerra és la «història oficial»: la dels guanyadors. Per tant, només n'és una part del que podríem dir la «Història Total».

Arribat en aquest punt, crec que cal assumir que sempre hi ha mediatització —conscient o inconscient— davant d'un fet i de la seva transmissió del procés comunicatiu entre l'emissor/ra i els receptors/es. Aleshores, ¿per què abans he qualificat *Els catalans als camps nazis* com una «novel·la testimonial»? Perquè entenc que aquest gènere parteix d'un principi referencial que és la clau de la seva mateixa essència. «La novela —ens diu Elzbieta Skłodowska— se destaca frente a la historia por su dimensión estética de *récit* (historia) en *discours*. En la encrucijada de ambos caminos, de literatura y de historia, tendremos que buscar las características de la novela-testimonio.» («La visión de la gente sin historia...» 18). Formant part d'aquestes característiques trobarem el procés manipulador de l'autora del text i la subjectivitat de les fonts orals. Dins la historiografia de la literatura catalana cal incloure aquest tipus de narrativa i

com a tal analitzar-la i criticar-la. La novel·la testimonial recolza la seva «historicitat» en la introducció de la veu d'un/a protagonista-testimoni d'esdeveniments autèntics, «de un personaje que —según el recopilador-editor— tipifica a la gente de su época, pero hasta ahora ha sido relegado a la categoría de un ser sin historia.» (Sklodowska, 21).

Els crítics literaris llatinoamericanistes tenen molta experiència historiogràfica en aquest gènere. Saben que des dels inicis de la seva poètica escrita en castellà, les narracions subjectives dels viatges dels conqueridors, els herois de l'èpica romàntica que necessitaven crear un americanisme literari, una «lleï de l'ésser» i construir els Estats nacionals després de la independència, fins al discurs —amb totes les seves variants estilístiques i formals possibles— denunciador de la violació dels drets humans a partir de la dècada dels 70, són part de la interpretació d'una història que, per imposicions diverses, ha necessitat del testimoni dels marginats per ser més real i completa.

John Beverly creu que aquesta literatura testimonial «is a new form of narrative literature in which we can at the same time witness and be a part of the emergency culture of an international proletarian/popular-democratic subject in its period of ascendancy» («The Margin at the Center on *Testimonio*» 106), en front de la ja tradicional novel·la burgesa, que també va ser el resultat de l'accés al poder de la burgesia. Aquest argument el recolza quan creu que és un discurs emès pels marginats del mal anomenat Tercer Món, la qual cosa fa que ell hi vegi un component racial i de classe inherent al missatge mateix. M'agradaria indicar, però, que aquest discurs no apareix únicament a la literatura hispanoamericana, encara que és allà on s'ha refermat la seva existència i s'ha sistematitzat com a *discurs literari* pels seus crítics.⁵

⁵ El premi «testimoni» de Casa de las Américas es creà el 1970. El cubà Miguel Barnet ha estat l'escriptor i definidor del concepte «novel·la testimonial». Les seves obres més representatives són: *Biografía de un cimarrón* (1966), *Canción de Rachel* (1969), *Gallego* (1983) i *La vida real* (1985). A Mèxic, Elena Poniatowska s'inscriu també dins d'aquest corrent amb treballs com *Hasta no verte Jesús mío* (1969), *La noche de Tlatelolco* (1971) i *Fuerte es el silencio* (1980). Actualment, les nar-

Voldria destacar —encara que ja sé que Beverly ho sap («Anatomía del testimonio» 9)— que un dels continents on més s'ha patit la imposició d'una cultura sobre una altra és a l'europeu. El problema de l'imperialisme cultural i polític no solament afecta a les ex-colònies dels antics imperis. De casos de marginació com el de la llengua catalana n'és ple el mapa de les nacionalitats del vell continent; i casos de desapareguts i camps d'extermini també a Europa n'hi ha hagut —i encara n'hi ha— un bon grapat al llarg de tot aquest segle. És precisament per això que crec que cal analitzar el llibre de la Roig sota la metodologia dels qui accepten el gènere testimonial com a part de la construcció de la seva memòria històrica i del seu discurs literari, alhora que els recordem que és un producte cultural, que neix com a resultat de la distorsió simbòlica que comporta la falta de llibertat d'expressió, i, sobretot, la humiliació corporal que pateix la víctima/es, atès l'abús del poder a nivells il·limitats.

La forma testimonial té un valor «subversiu» donat que el seu punt de referència és a la perifèria. L'espai de la història oficial queda ocupat per la història oral de la gent marginada en el passat. Els fets narrats per primera vegada són història davant els ulls dels lectors/res omplint el buit o silenci de la manca d'Història. Montserrat Roig, en la seva missió d'intel·lectual compromesa amb el silenci forçat accepta el repte de Josep Benet⁶ i escriu per a la historiografia catalana una novel·la testimonial que li comporta més de tres anys d'investigació personal i d'entrevistes amb els supervivents d'aquella

racions en primera persona de la boliviana Domitila Barrios, *Si me permiten hablar... Testimonio de Domitila, una mujer de las minas de Bolivia* (1977) i *Aquí también Domitila* (1985), i de la guatemalteca. Rigoberta Menchú, *Me llamo Rigoberta Menchú y así me nació la conciencia* (1985), són els treballs més representatius del gènere testimonial.

⁶ Al 1973 Montserrat Roig accepta la proposta de Benet d'escriure un llibre que recollís les veus dels catalans i catalanes que varen viure l'horror del nazisme per ser publicat a França a les Edicions Catalanes de París. La mort del general Franco al novembre de 1975 i l'inici d'un procés polític de transició a un règim democràtic va permetre de publicar el llibre a Barcelona el 1977. Aquesta data és important si recordem que a la dècada dels 70 el «testimoni» com a gènere s'implanta a molts països de l'Amèrica Llatina.

barbàrie. Tota la seva introducció al llibre demostra quins són els elements clau per a la discussió teòrica del text. En primer lloc, *per què* escriu aquest llibre?, i, en segon lloc, *com* l'escriu? Tenim, per tant, l'aspecte ideològic que la porta a tirar endavant el projecte, i el mètode que segueix per aconseguir els resultats als quals vol arribar amb la seva realització.

«Els qui vam néixer després de 1939 hem hagut d'anar desbrossant el nostre passat recent, un passat que ens ha deixat massa tares per a poder restituir del tot la nostra *salut històrica*. (...)»

A banda l'atracció que sento pel món de la ficció, sempre m'he sentit atreta per la història del meu país. El silenci que han fet planar per damunt dels catalans, dels republicans, dels vençuts de la guerra, m'ha semblat, tot sovint, que era un silenci que volien fer planar per damunt dels meus i de mi mateixa. Veia que *si no retornàvem la paraula* als qui l'havien de tenir quan els pertocava, *nosaltres no la tindríem mai en la seva totalitat*.⁷

Aquest text recorda que la falsificació de la història/realitat ha provocat una societat malaltissa, distorsionada i perduda. La Roig vol recuperar la veu dels obligats a viure en silenci perquè sinó ella no pot participar en un projecte de futur alliberador per a la seva cultura. Sap que el testimoni d'aquests homes i dones no és el testimoni d'una derrota «o de una acción de heroísmo» —com diu René Jara—. Al contrari, «se traza, desde el dolor y el ruido de la batalla, un proyecto de futuro». (*Testimonio y literatura* 2).

Efectivament, el text de la Roig va avançant de manera esperançadora. Només cal llegir el títol de cada part del llibre per veure-hi aquest projecte de futur: 1, «Dels Països Catalans als camps de la mort»; 2, «Un món d'espectres»; i 3, «El combat per la llibertat». La solidaritat entre ells mateixos és el que ajuda que alguns arribin vius fins el moment de l'alliberament dels camps per l'exèrcit aliat. A

⁷ La primera edició d'aquest llibre és de l'abril de 1977; la cita correspon a la pàgina 11. L'edició en castellà (*Noche y niebla. Los catalanes en los campos nazis*. Barcelona: Península, 1978) és més reduïda. Té traduïda la presentació que va fer del llibre en Josep Benet a l'Ateneu Barcelonès el 20 d'abril de 1977 i l'epíleg referent a la visita del rei al camp de Mauthausen. Li manca, però, l'apèndix documental.

l'edició en castellà, apareguda un any més tard (1978), l'escriptora hi afegeix un epíleg on inclou la informació referent a la visita del rei Juan Carlos al camp de Mauthausen el gener de 1978. El cap de protocol de la Casa Reial, el Comte Villaciegos diu a l'espanyol que encara segueix administrant el camp: «Quiero pedirle que guarde usted siempre en su memoria este ejemplo del Rey de España que quiere ser el Rey de todos los españoles». Aquest acte de «reconciliació nacional» recollit per la Roig és el cim d'aquella acció d'heroisme que ens diu en René Jara. De fet, era la primera vegada que un cap d'Estat espanyol acceptava oficialment que varen existir deportats espanyols als camps d'extermini nazis.

D'altra banda, el fet que l'escriptora es vegi tan immersa en el destí fatídic d'aquests altres catalans ajuda a entendre un factor importantíssim del discurs testimonial. El «jo» individual de les fonts orals és per a la Roig un «nosaltres» col·lectiu on queda involucrat el lector/ra i ella mateixa, ja que és el mitjà que fa públic aquest discurs. La veu narradora i la recepció —gràcies a l'autora— són testimonis, actors i jutges de tot el procés denunciat (Jara, 1).

Arribat en aquest punt és imprescindible destacar la funció polifònica de la novel·la testimonial. I això ve donat, no tant per la pluralitat de veus dins del discurs, sinó pel fet d'involucrar a l'autora i al públic. Es precisament aquest públic el que percep el missatge com un fet *real*. De tota manera, però, les mediatitzacions són una realitat i la memòria és selectiva, per tant, tal com diu la Roig: «Aquest llibre, doncs, no intenta cap altra cosa que aproximar-se a una realitat. És un conjunt de veritats viscudes per homes i dones distints (...) que no han rebut els embats del nazisme de la mateixa manera i que no ho han recordat després des d'identiques circumstàncies» (Roig, 18). Aquesta cita és aclaridora a efectes formals del testimoni com a gènere, ja que assenyala, com diu Eliana Rivero, que «la índole o “esencia real” del sujeto testimoniante es un concepto problemático (...). El criterio de “verdad”/“realidad” resulta así inadecuado, ya que no se puede confundir el “yo” del autor con las alteraciones que concibe». («Acerca del género “Testimonio”: Textos, narradores y artefactos» 42.)

De tota manera hi ha un treball de recerca històrica que fa la Roig que té una relació directa amb la veritat/realitat. És gràcies a ella que apareix una llista de totes les persones que vivien al territori del Principat, i, fins i tot, a altres indrets dels Països Catalans, que donada la Llei de Responsabilitats Polítiques del 13 de febrer de 1939, no podien tornar a casa seva. Eren ciutadans/es que havien lluitat a favor de la República i, per tant, eren els perdedors de la guerra; havien de quedar-se fora del territori de l'Estat espanyol i molts volent, i d'altres sense tenir altre opció, van lluitar al costat de la resistència francesa en front de l'exèrcit nazi. El resultat final d'aquesta història va ser que «prop de sis mil republicans espanyols, empresonats a partir del 6 d'agost de 1940, moriren al camp de Mauthausen o als seus "Kommandos" annexos» (Roig, 18). Després de l'aparició del llibre de la Roig i de llegir les llistes dels «desapareguts», algunes famílies, que des dels anys 40 no havien rebut notícies d'algun parent, van adonar-se que havia mort en un camp de concentració nazi.

Dins d'aquest treball de recerca de l'autora hi ha dos tipus de denúncies: la complicitat del règim franquista en la detenció i col·laboració amb la Gestapo pel que fa als catalans i resta d'espanyols deportats, i la de les grans empreses alemanyes amb la utilització de mà d'obra de franc, procedent dels camps de concentració, per al seu procés productiu. Pel que fa a la primera denúncia, destaca un fet completament diferent al de la resta de concentrats: els espanyols eren «apàtrides». Cap govern no els reclamà mai; ni quan estaven als camps nazis perquè eren els «rojos españoles», ni quan van ser alliberats pels aliats, perquè seguien *sent* enemics mortals del franquisme. Aquí va començar la segona diàspora: «On havíem d'anar?, es pregunten els nostres deportats» (Roig, 352). El feixisme no era un malson del passat immediat: a Espanya era una realitat que va durar el suficient perquè molts d'aquells «apàtrides» morissin sense tornar a la seva pàtria. Pel que fa a la col·laboració del capitalisme alemany amb el nazisme, la Roig hi dedica pàgines del capítol 4 de la segona part, titulat «El treball». Dóna noms i dades que confirmen l'ús de deportats per a la mà d'obra de grans companyies alemanyes: «Krupp és un exemple, un símbol, de la simbiosi entre capitalisme i

feixisme, N'hi ha d'altres: IG-Farben, Flick, Thyssen, AEG, Siemens, Haniel, Banc Alemany...» (Roig, 207).

Per tornar ara a aquella segona pregunta referent a com escriu el llibre hem d'entrar en el tema de l'obtenció del testimoni; és a dir, del mètode per aconseguir la font testimonial. Com diuen tots els crítics/ques literaris/es el discurs-testimoni és un missatge verbal «cuya obtención explícita —assenyala Renato Prada— es la de brindar una prueba, justificación o comprobación de la certeza o verdad de un hecho social previo, interpretación garantizada por el emisor del discurso al declararse actor o testigo de los acontecimientos que narra». («De lo testimonial al testimonio: notas para un deslinde del discurso-testimonio» II).

La Roig inicia una correspondència amb cinquanta ex-deportats, només set dels quals no volen contestar les seves cartes o rebre-la a París (Roig, 14). Per tant, ens trobem que hi ha unes dades que corresponen a un material escrit —les cartes entre l'autora i les fonts— i unes converses que l'autora recull i transcriu. Molts no han pogut contestar les seves preguntes en català. Feia més de trenta anys que vivien a França i ja havien interioritzat el francès com a llengua pròpia. Altres van parlar amb ella personalment i li van donar el material que consideraven fonamental per a la seva recerca. Però, què fa l'escriptora amb totes les dades? Estic completament d'acord amb Elzbieta Skłodowska quan diu que: «La intencionalidad y la ideología del autor-editor (en aquest cas, autora-editora) se sobrepone al texto original, creando más ambigüedades, silencios y lagunas en el proceso de selección, montaje y arreglo del material recopilado conforme a las normas de la forma literaria». («Aproximaciones a la forma testimonial: la novelística de Miguel Barnet» 28). Jo encara afegiria que en el text de la Roig hi ha més força i capacitat denunciadora quan parla la veu narradora en tercera persona que quan parlen els testimonis. Això ve donat pel fet que ella forma part d'aquests intel·lectuals que es veuen en la necessitat ètica, ideològica i estètica de defensar interessos dels marginats, però atès que aquells són els manipuladors del material lliurat per aquests, provoquen el fenomen de la mediatització doble (la d'ells/es i la de les fonts). Aquest és un

fet inevitable, ja que gràcies a aquests intel·lectuals les veus dels marginats surten a la llum pública; i, és a l'espai de la ficció «donde estas voces tienen asegurado el auditorio». (Sklodowska, «Hacia una tipología del testimonio hispanoamericano» 114). «Se los lleva a primer plano —ens diu l'Ana María Amar Sánchez—, se los “enfoca de cerca” individualizando y volviendo *sujetos* a aquellos que en un informe peridiodístico quedarían en el anonimato. Las categorías narrativas de personaje y narrador están aquí profundamente contaminadas de elementos referenciales que se “literaturizan” en el texto, son ejes que permiten el pasaje de lo real a lo literario y participan de ambos al mismo tiempo.» («La ficción del testimonio» 449).

Els catalans als camps nazis és l'exemple més clar de la simbiosi que s'estableix entre el què i el com d'un discurs. Al contrari de la novel·la tradicional, a la testimonial hi ha «por lo menos dos sujetos “reales”, de carne y hueso» (Sklodowska, «Miguel Barnet: hacia la poética de la novela testimonial» 142) que es necessiten mútuament per donar forma i contingut a un discurs que està basat en una convincent presència col·lectiva. Temes con la bogeria, la vergonya, l'experiència esgarrifosa de patir una situació límit apareixen dins d'aquest llibre com a imatges grotesques de la irracionalitat del món concentratori nazi. La distorsió d'una quotidianitat «normal» ha fet que la majoria dels supervivents hagin confessat que han pensat en el suïcidi més d'un cop. «Els ex-deportats m'havien semblat, sobretot, uns homes que no acceptaven la hipocresia de les paraules, que havien arribat al fons del pou de la comèdia humana». Roig, 20).

Finalment, m'agradaria afegir, o millor dit, qüestionar un element de discussió teòrica plantejat per Miguel Barnet, de fet, el creador de la novel·la testimonial. Ell diu que l'autor/ra d'aquest tipus de narració «consigue despojarse de su individualidad... para asumir la de su informante, la de la colectividad que éste representa». («La novela testimonio. Socio-literatura» 288). Crec que la Roig i tots els autors/es d'aquest tipus de textos presenten uns testimonis que parlen per boca dels mediadors i no a l'inrevés. L'escriptora catalana aconsegueix que després de la publicació del seu llibre, ja ningú no pot ignorar uns fets històrics. Però, això no l'allibera d'un procés crí-

tic que cal fer: totes les dades científiques de la novel·la (fontes documentals, apèndix amb llistes dels deportats, etc.) són recursos contradictoris amb el fet testimonial en i per si mateix. Per crear un text «de alta fidelidad» (Slodowska, «Testimonio mediatizado: ¿ventriloquía o heteroglosia? 87), s'utilitza un aparell de recerca que pot crear una maniobra antitestimonial i, per tant, «convertirse en arma de doble filo precisamente a la naturaleza mixta del contrato: al quedar yuxtapuestos, los diversos modos veridictivos —el testigo/legal y el científico— terminan siendo mutuamente ironizados y relativizados». (Skłodowska, 87). Aquest és, sens dubte, l'element clau de la crítica literària davant el gènere testimonial. Crec que cal recollir-lo per a no oblidar el rigor intel·lectual necessari en front de l'anàlisi de qualsevol discurs.

CHRISTINA DUPLÁA
DARTMOUTH COLLEGE

OBRES CITADES

- AMAR SÁNCHEZ, Ana María. «La ficción del testimonio». *Revista iberoamericana* 56.151 (1990): 447-461.
- BARNET, Miguel. «La novela testimonio. Socio-literatura». *Testimonio y literatura*. Ed. René Jara and Hernán Vidal. Minneapolis: Institute for the Study of Ideologies and Literature, 1986. 208-302.
- BEVERLY, John. «Anatomía del testimonio». *Revista de crítica literaria latinoamericana* 13.25 (1987): 7-16.
- . «The Margin at the Center on *Testimonio* (Testimonial Narrative)». *De/Colonizing the Subject. The Politics of Gender in Women's Autobiography*. Ed. Sidonie Smith and Julia Watson. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1992. 91-114.
- JARA, René. «Prólogo». *Testimonio y literatura*. Ed. René Jara and Hernán Vidal. Minneapolis: Institute for the Study of Ideologies and Literature, 1986. 1-6.

- MOLAS, Joaquim. «Ha mort sense claudicar». *Avui*. 11 de novembre de 1991.
- PRADA OROPESA, Renato. «De lo testimonial al testimonio. Notas para un deslince del discurso-testimonio». *Testimonio y literatura*. Ed. René Jara and Hernán Vidal. Minneapolis: Institute for the Study of Ideologies and Literature, 1986. 7-21.
- RIVERO, Eliana. «Acerca del género "Testimonio": Textos, narradores y "artefactos"». *Hispamérica. Revista de literatura* 16.46-47 (1987): 41-56.
- ROIG, Montserrat. *Els catalans als camps nazis*. Barcelona: Edicions 62, 1991.
- . *Digues que m'estimes encara que sigui mentida*. Barcelona: Edicions 62, 1991.
- SKLODOWSKA, Elzbieta. «La visión de la gente sin historia en las novelas testimoniales de Miguel Barnet». Ph. D. Dissertation. Washington University, 1983.
- . «Aproximaciones a la forma testimonial: La novelística de Miguel Barnet». *Hispamérica* 40 (1985): 23-33.
- . «Miguel Barnet: hacia la poética de la novela testimonial». *Revista de crítica literaria latinoamericana* 14.27 (1988): 139-149.
- . «Hacia una tipología del testimonio hispanoamericano». *Siglo XX/20th century* 8.1-2 (1990-1991): 130-120.
- . «Testimonio mediatizado: ¿ventriloquía o heteroglosia? (Barnet/Montejo; Burgos/Menchu)». *Revista de crítica literaria latinoamericana* XIX.38 (1993): 81-90.